

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Innovaciones metodológicas en docencia universitaria: resultados de investigación

Coordinadores

José Daniel Álvarez Teruel

Salvador Grau Company

María Teresa Tortosa Ybáñez

Coordinadores
José Daniel Álvarez Teruel
Salvador Grau Company
María Teresa Tortosa Ybáñez

© Del texto: los autores. 2016
© De esta edición:
Universidad de Alicante
Vicerrectorado de Estudios, Formación y Calidad
Instituto de Ciencias de la Educación (ICE), 2016

ISBN: 978-84-608-4181-4

Revisión y maquetación:
Salvador Grau Company
Daniel Gallego Hernández

143. Literatura comparada i interdisciplinarietat en el marc del Grau d'Humanitats: noves eines per a un treball formatiu més enriquidor de l'alumnat

G. Sansano, V. Tortosa, J. Espinós, J. Juan Penalva, Benito García,
J. A. Rios Carratalá, J. M. Santacreu Soler; Mª D. Vargas Llovera,
J.-A. Martínez Prades

Departaments de Filologia Catalana, Filologia Espanyola i Humanitats
Contemporànies
Universitat d'Alacant

RESUM. En el marc específic del Grau d'Humanitats, i a partir de l'assignatura *Teoria i Pràctica de la Literatura Comparada (Castellà/Català)* (codis 29033 y 29034), s'estudien formes per a integrar-hi altres disciplines connexes del grau: història contemporània, història de l'art, antropologia social, etc, mitjançant l'elaboració de pràctiques de caràcter transversal a fi de diversificar les tasques específiques a realitzar a l'aula, diferenciades d'altres concebudes com a no presencials, amb l'objectiu d'enriquir la formació de l'alumnat i potenciar la seua capacitat analítica i crítica. A partir de l'estudi comparat de diverses tradicions culturals i obres literàries, i de la seua projecció a través d'altres llenguatges, com l'audiovisual (cine, TV o documental) o de les arts plàstiques, resulta molt estimulant i motivador incorporar-hi perspectives complementàries del nostre món actual: antropològiques, d'història contemporània, d'història de l'art, etc. Resulta evident que el caràcter interdisciplinari de la Literatura Comparada queda reforçat en benefici de l'enriquiment intel·lectual i pedagògic de l'alumnat, de la seua capacitat d'interconnexió del passat amb el present, particularment des d'un punt de vista literari i cultural, i el sentit global d'Humanitats, plenament justificat.

Paraules clau: literatura comparada, interdisciplinarietat, transversalitat, complementarietat, arts.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Liminar

Després de l'experiència i resultats obtinguts amb la participació en la Xarxa docent del curs 2013-2014, vam ser plenament conscients de què una part de la nostra experiència docent i investigadora era susceptible de ser aplicada a un projecte de recerca en docència. Així, si el curs passat prenguérem com a taula de treball una assignatura de postgrau de la Facultat d'Educació –que impartien dos professors del nostre grup d'investigació–, i orientada clarament cap a la història contemporània, ara prendríem com a banc de proves una assignatura del Grau d'Humanitats, de la Facultat de Filosofia i Lletres, però orientada cap als coneixements filològics i literaris, que també impartien alguns professors del grup.

Així, des de la interdisciplinarietat del nostre grup, ens enfrontàvem a un nou repte: el de comprovar el grau d'encaix d'experts de camps diversos a l'hora de trobar-hi punts de connexió per elaborar i oferir a l'alumnat matriculat en aquestes dues assignatures unes pràctiques suggerents, motivadores i que pogueren constituir ponts de comunicació amb altres continguts del Grau d'Humanitats.

1.2. Estat de la qüestió

No ignorem que potser poden existir altres experiències semblants a aquesta que nosaltres ens hem proposat, però hem considerat que segurament potser no amb el nostre plantejament de transversalitat i interdisciplinarietat en el marc d'una Facultat com la de Filosofia i Lletres i un Grau com el d'Humanitats. I segurament, menys amb els punts de partida que ens havíem proposat: l'experiència docent i investigadora, madura, del nostre equip de recerca.

En aquest sentit, cal no oblidar que des dels respectius àmbits docents, des de l'experiència professional i investigadora, els diferents membres implicats en la xarxa hem tingut el propòsit d'implementar eines adients per a la pràctica de bona part dels conceptes que prèviament s'han exposat a l'aula, i sempre tenint en el punt de mira la formació acadèmica del alumnat.

1.3. Propòsit

Tal com ja hem apuntat, el projecte metodològic concret s'adreça a l'alumnat del tercer curs del Grau d'Humanitats mitjançant dues assignatures que tot partint d'una mateixa base teòrica són impartides en dues llengües diferents i es despleguen a través de pràctiques singularitzades en cada tradició literària: una en l'àmbit de la literatura i la cultura catalanes (codi 29033), i l'altra en el de les espanyoles (codi 29034). Cal recordar, però, que totes dues són de lliure elecció per part de l'alumnat que, tal vegada per això, hi troba una predisposició o motivació afegida.

Pel que fa a l'equip docent interdisciplinar, cal dir que bona part d'aquest comparteix tasques investigadoras comunes i desenvolupa un material formatiu, tant pel que fa a pràctiques presencials como no presencials, pensades per al nivell en el qual s'inserten aquestes dues assignatures: el segon cicle formatiu del Grau. Aquesta experiència s'hi ha concebut en tant que un instrument de reflexió i implementació del treball presencial de classe, amb unes altres activitats no presencials (pràctiques escrites, virtuals o audiovisuals, etc.) que permeten un major aprofitament en l'aplicació dels continguts de la matèria i la seua "connexió" amb altres matèries estudiades al llarg dels diversos cursos del grau.

Al capdavant, l'objectiu final d'aquest projecte no és cap altre que l'elaboració d'un ventall ampli de pràctiques acadèmiques, aplicables en totes dues assignatures de forma independent (en castellà o català) i sempre lligades a les temàtiques desplegades en la Guia Docent. A aquest objectiu essencial, se n'hi afegeix un altre, que és el d'esperonar en l'alumnat una actitud de proactivitat cap a la comparació, la reflexió la formació individuals en relació a les matèries d'estudi..

2. DESENVOLUPAMENT DE LA QÜESTIÓ PLANTEJADA

2.1. Objectius

Elaborar materials per al treball formatiu de l'alumnat, tant a el aula com a biblioteca, o a casa, a partir de l'ideal humanista i comparatista d'una saviesa universal.

Acostar a l'alumnat els conceptes habituals emprats a l'aula des d'un punt de vista teòric en la seua realitat textual concreta, i fomentar l'aprenentatge reflexiu i a extraure dades d'aquests.

Esperonar la capacitat analítica textual, crítica i teòrica des d'un coneixement panoràmic dels corrents de pensament estètic i literari del segle XX.

Ser capaços d'enfrontar-se l'alumnat a textos tant fragmentaris com complets, amb un esguard analític i hermenèutic.

Analitzar els textos representatius proposats des dels trets característics i singulars explicats a l'aula.

2.2. Mètode i procés d'investigació

Prenent com a punt de partida la Guia Docent de l'assignatura, i tenint com a base les temàtiques diferents contingudes, deixem que l'alumnat trie una pràctica/treball concreta en tant que tema d'anàlisi i de reflexió. Articular un doble nivell d'avaluació, individual i grupal, derivat de la capacitat de l'alumne de connectar els continguts filològics amb la resta de disciplines humanístiques.

En definitiva, es tracta d'una anàlisi textual realitzada des de les temàtiques concretes dels punts desenvolupats en la part pràctica del temari, després del seguiment d'una primera part teòrica de caràcter introductòria, en la qual s'hi

exposen els conceptes bàsics que articulen l'estudi de la literatura comparada, la història i fites i objecte concret en la literatura. Aquests conceptes corresponen a temàtiques vigents en el comparatisme actual, i són desplegats al llarg del Bloc 2 del temari de l'assignatura, i en aquests es concreten tant les Pràctiques de l'assignatura com de la tria del treball a desenvolupar.

Molt succintament exposats, són els següents:

Tematologia: Tòpics, mites, *leit-motivs* literaris i artístics.

Cànon literari: Domini del paradigma d'una obra o cultura en un temps concret (enfrent a altres menystingudes o menyspreades) i el problema dels criteris de selecció per part dels crítics o historiadors.

Nacionalisme literari i cultural: Formes en què una cultura i la seua literatura manifesten la seua adscripció identitària a un projecte, fins i tot politicoterritorial.

Literatures emergents: Alteritat i diferència, desplegades essencialment en dos apartats:

- L'emergència en el final del segle XX de les cultures i les literatures perifèriques colonials: negritud, francofonia, poscolonialisme llatinoamericà, colonialisme anglosaxó
- Estudis de gènere: feminisme i altres derivacions (estudis queer, lèsbics, trans-, etc.).
- Traducció: Efectes de la traducció en la cultura i en la literatura.
- Literatura i arts: Relació entre la literatura i la resta de les arts (pintura, música, cinema, arquitectura, etc.)

Tal com acabem d'apuntar, a partir d'aquests conceptes, s'hi estableixen 3 nivells d'elaboració de material pràctic per al treball de l'alumne:

Material concret a lliurar a l'aula i per a treballar l'alumnat, ja siga distribuït en grups, ja siga de forma individual, segons el cas. El resultat serà esperar la capacitat d'anàlisi textual interpretativa a partir de la temàtica de base que el motiva.

Pràctiques no presencials a realitzar per l'alumne a casa o a la biblioteca, amb el suport de material bibliogràfic instrumental.

Termini temporal: una setmana. Tot al llarg del quadrimestre s'hi elaboraran 3 pràctiques puntuables per a la nota final, a cadascuna de les quals li és assignat un percentatge concret de la nota global final en funció del grau de complexitat de cadascuna de les pràctiques.

Treball de caràcter assagístic (tipus *paper*) a desenvolupar per l'alumne, tutoritzat degudament pel professor. Aquest, a partir de l'elecció d'una temàtica d'interés del temari, l'orientarà i li facilitarà una bibliografia bàsica per a l'elaboració del treball. Cal que l'alumne realitze el treball al mateix temps que es desplega el curs acadèmic, i que aquest siga exposat a classe durant les darreres setmanes de classe. La nota, tant de l'elaboració del treball com de l'exposició oral,

tindrà un percentatge substancial de la part Pràctica de l'assignatura, que serà sumada a les notes obtingudes en les tres pràctiques anteriorment apuntades.

Totes les pràctiques són retornades i revisades a l'aula, i els treballs "presentats" (a través de diapositives) per l'alumnat, de forma que l'objectiu de la metodologia és el de crear un constructiu *feed-back* alumne/professor, a través del qual tots els exercicis són analitzats amb la participació activa de l'aula i del debat col·lectiu.

2.3. Cronograma

Tot seguit s'hi exposen les pautes o seqüenciació temporal de l'assignatura, així com les pràctiques proposades per l'equip de la Xarxa, tenint en compte que l'assignatura té un total de 9 crèdits i s'hi imparteixen 6 hores setmanals de classe:

Planificació:

Setmanes 1-4 Bloc 1. Aspectes teòrics de la literatura comparada. Anàlisi de textos teòrics i discursius, debat a través del CV. 15 h. Desenvolupament teòric expositiu + 15h. pràctica de textos seleccionats.

Setmana 5-6, Bloc 2. A Tematologia i mites literaris 6 h. + 6 hores pràctiques d'anàlisi textual a través del visionat de material audiovisual o de lectura de textos escollits.

Setmana 7, B. El cànon literari 6 hs.; 3 hs. Desenvolupament teòric + 3 h. Anàlisi de textos a través d'exemples.

Setmana 8, C. Literatura i nacionalisme 3 hs. Desenvolupament teòric +3 h. Anàlisi de textos a través d'exemples.

Setmana 9-11, D. Alteritat i estudis interculturals 6 h. + 6 h.

Setmana 12, E. Traducció. 4 h. Desenvolupament teòric + 2 h. Anàlisi de textos a través d'exemples.

Setmana 13-14, Literatura i arts 6 h. Desenvolupament teòric + 6 h. Anàlisi de textos a través d'exemples.

Setmana 15. Exposició de treballs realitzats sota la tutorització de professors i lliurament.

El treball de l'alumne en hores presencials correspon al seguiment de les explicacions, anàlisi col·lectiu (o individual, segons els exemples) de textos proposats després de la seua lectura i debat raonat.

Pel que fa al treball de l'alumnat en hores no presencials, aquest es correspon amb la recerca de fonts bibliogràfiques, la lectura atenta dels textos proposats en cada unitat temàtica i l'anàlisi i presa de notes per a la seua discussió an classe. A més, cal elaborar cadascuna de les tres pràctiques realitzar per al seu lliurament, al llarg de la setmana següent de ser proposada pel professor. La setmana següent, una vegada han estat corregides pel professor, aquestes són retornades i

analitzades a classe (amb la convicció de què el *feed-back* és el millor mètode d'aprenentatge).

2.4) Alguns exemples prerepresentatius de les propostes de treball tutoritzat elaborades específicament.

S'hi seleccionen dues unitats temàtiques diferenciades per a exemplificar els tipus de treballs a desenvolupar per l'alumnat.

L'alteritat en *Sefarad*, d'Antonio Muñoz Molina. Anàlisi dels elements moduladors del relat des de la perspectiva de la 'literatura de l'alteritat' en els diferents conflictes històrics que proposa el seu autor i tenint com a punt central les diverses persecucions ètniques als jueus tot al llarg de la història, tot i centrar-se en els jueus espanyols. Amb aquest objectiu, s'hi facilitarà informació selecta sobre l'autor, moment de publicació de l'obra i implicacions d'aquesta en la literatura espanyola; s'hi plantejarà l'estructura singular del text i la temàtica central, així com els personatges i l'espai on se situen els relats.

Material de suport:

Pérez, Joseph (2005). *Los judíos en España*. Madrid: Marcial Pons.

Muñoz Molina, Antonio (2013). *Sefarad*, P. Valdivia (ed.). Madrid: Cátedra/Letras Hispánicas.

Gracia, Jordi (2000). Historia y crítica de la literatura española, vol. 9/1: Los nuevos nombres: 1975-2000. Primer Suplemento. Barcelona: Editorial Crítica.

Comparació de dues adaptacions cinematogràfiques en la Metro-Golwyn-Mayer de *Los cuatro jinetes del apocalipsis*, de Vicent Blasco Ibáñez (1919): Rex Ingram (1921) y V. Minnelli (1962). Es tracta de poder apreciar-hi d'una forma pràctica un exemple de literatura sobre la Primera Guerra Mundial deslligada d'herois individualitzats, la manera en què aquesta novel·la esdevingué una de les més venudes i conegudes de l'època i de com avui, pràcticament, ha quedat laminada per l'oblit. Amb aquesta finalitat, es presentarà breument l'autor, el moment de la publicació de l'obra i implicacions d'aquesta en la literatura espanyola del seu temps; s'hi explicarà breument la seua estructura narrativa i la temàtica central, així com els personatges i l'espai on aquesta es desenvolupa. L'alumne cal que haja llegit prèviament el fragment del text proposat i debatut en grup el conflicte central d'aquest, tot relacionant-lo amb la temàtica de fons prèviament exposada a l'aula: la literatura documental sobre la Primera Guerra Mundial i la seua adaptació cinematogràfica. D'aquesta manera, s'hi tracta una temàtica relativa al punt 'F. Literatura i arts' (cinema) i, alhora, més col·lateralment, la temàtica de 'B. Cànon literari'. Un i altre inserits en el marc de la història contemporània i dels grans conflictes que han marcat el segle XX.

Material de suport:

Alborg, Juan Luis (1999-2000). *Historia de la literatura española 5. Realismo y naturalismo*. Madrid: Cátedra/Letras Hispánicas.

Blasco Ibáñez, Vicente (2014). Crónica de la guerra europea 1914-1918. Una historia en la trinchera de la Primera Guerra Mundial. J. M. Lechado (ed.). EPUB-DRM: La Esfera de los Libros.

Blasco Ibáñez, Vicente (1919). *Los cuatro jinetes del Apocalipsis*. Valencia, Prometeo, 1919. (Obras completas), *on line* en: <<http://www.cervantesvirtual.com/obra/los-cuatro-jinetes-del-apocalipsis-novela--o/>>

Ingram, Rex (1921). *The Four Horsemen of the Apocalypse*. Metro-Golwyn-Mayer, en <https://www.youtube.com/watch?v=z09YX_1CBwA>.

Minelli, Vincenzo (1962). *The Four Horsemen of the Apocalypse*. Metro-Golwyn-Mayer.

Anàlisi i comentari del mite d'Antígona: Del segle V a. C. al XX. L'alumne cal que reflexione sobre el mite clàssic de Sòfocles creat en el segle V a. C. i sobre la seua transformació en diferents moments del segle XX, quan ha estat reescrit i se li ha atorgat una nova vigència (Guerra Civil espanyola, II Guerra Mundial, Dictadura argentina). Es proposa la lectura conjunta del text original de Sòfocles, el de Salvador Espriu, el de Jean Anouilh (1945) i (i en l'assignatura d'espanyol), el de la dramaturga argentina Griselda Gambaro (1986). Es tracta de què l'alumnat contextualitze els conflictes corresponents de les obres dramàtiques proposades i valore la pervivència i funció del mite en les societats respectives (catalana/espanyola, francesa, argentina) del segle XX, i n'extraiga els trets fonamentals de les actualitzacions del mite. Finalment, la lectura de Sòfocles o Anouilh a través de traduccions, pot ser reaprofitada en el punt V del segon bloc, en tractar de la funció de la Traducció.

Materiar de suport:

Anouilh, Jean (1946). *Antigone*. Paris: La Table Ronde.

Espriu, Salvador (1969). *Antígona*. Barcelona: Edicions 62.

Gambaro, Griselda (2011). *Antígona furiosa*, en *Teatro III. Desde 1980 a 1991*. Buenos Aires: Ediciones de la Flor.

Sòfocles (1993). *Antígona*. Barcelona: Curial.

Malé, Jordi. "Pròleg" a Jordi Coca, *Antígona*. Barcelona: Proa, 202, 7-26.

3. CONCLUSIONS

La cooperació en aquesta Xarxa entre diferents col·legues del grup de recerca i tutors de diferents assignatures, amb una experiència contrastada, permet integrar-hi amb garanties els àmbits de la docència i els de la investigació amb un resultat alié a abstraccions i, ben al contrari, amb unes expectatives concreció que permeten a l'alumnat posar cara i ulls a les problemàtiques tractades al llarg del temari. O exposat més clarament, visibilitzar les problemàtiques teòriques de fons en un ventall d'obres literàries i artístiques que faciliten el coneixement d'aquestes

a l'alumnat. A més, la gradació de les pràctiques de forma estratègica en funció de si el treball es realitza a l'aula, a la biblioteca/mediateca o a casa, o de si són tutoritzades mitjançant un treball més extens de més profunditat analítica, comporta un millor desenvolupament de la capacitat interpretativa dels textos a nivells diferents i a ser capaç d'integrar-hi temàtiques concretes d'aquests i dels seus marcs estètics de referència. D'aquesta manera, s'hi optimitza l'assignatura i les temàtiques estudiades s'hi veuen enriquides amb una acció coordinada de propostes diversificades i complementàries.

Una disciplina com la literatura comparada palesa la interdisciplinarietat instal·lada en el món actual. Les problemàtiques –i els textos– no poden ser observades de forma aïllada, si no tot el contrari, en la seua interconnexió comencen a adquirir el seu sentit ple, de manera que tant l'equip interdisciplinari (en el qual participen experts en filologies diverses, en antropologia o en història contemporània i història de l'art), com les qüestions plantejades en el temari de l'assignatura, conviden a una connexió inajornable. La procedència dels especialistes des dels camps més diversos i la disparitat de la seua formació i experiència, permet que l'esmentada interconnexió amplie i millore el resultat analític dels textos i, per descomptat, la mirada escrutadora de l'alumnat sobre els temes proposats. De forma que la docència comença a tenir el seu sentit ple quan s'hi amplia l'horitzó d'expectatives i s'hi fan servir disciplines veïnes que ofereixen eines complementàries, molt productives, per a l'anàlisi textual, molt més que si únicament hi fem servir les que ens proporciona la filologia. Tanmateix, la dialèctica preparatòria de la Xarxa no és fàcil en exigir dels seus membres que siguin permeables pels camps respectius en un intent d'entesa previ per a la pertinent i necessària organització i plantejament de les qüestions suscitées, i decantar-se cadascú cap a camps de reflexió aliens i no explorats del punt de vista proposat. D'aquesta manera, cada component de l'equip va més enllà dels marges autoimposats per les especialitzacions respectives i explora altres fronteres conegudes però segurament no transitades, amb el resultat d'un enriquiment mutu que, inevitablement, repercuteix en benefici de la docència i de l'alumnat.

L'ideari de la literatura comparada és una invitació continuada a aqueixa apertura de punts d'anàlisi. Una disciplina tan viva com aquesta que ens ocupa s'adapta molt bé als debats dels nostres temps, d'aquí que la integració d'altres disciplines de l'espectre de les humanitats s'hi poden integrar de forma fruída i harmònica, en benefici de la formació de l'alumnat. És per tot això que estem convençuts que l'aplicació de les pràctiques elaborades possibilitaran uns resultats molt enriquidors per a potenciar les formes d'estudiar les problemàtiques estudiades i l'esguard analític de l'alumnat, i en benefici d'una formació més transversal.

En aquest cas, encara no podem parlar d'uns resultats tangibles concrets. No obstant això, els resultats parcials han pogut ser exposats a través d'una comunicació en les *XIII Jornades de Xarxes d'Investigació en Docència Universitària. Noves estratègies organitzatives i metodològiques en la formació universitària per a respondre a la necessitat d'adaptació i canvi* (codi comunicació acceptada 410623). En aquest treball s'hi concreten més detalladament els diferents

temes i pràctiques que cada professor havia triat per a cada grup, i com aquestes convergien i es complementaven, amb l'objectiu de la nostra xarxa, que no era altre que el d'enriquir la formació de l'alumnat sobre les diferents literatures i cultures en el marc del món contemporani actual. No obstant això, cal remarcar que diverses pràctiques han hagut de quedar fora, atesa l'extensió del seu conjunt.

Des d'un punt de vista intern, podem afirmar que el resultat d'aquest projecte de xarxa ha estat molt positiu atès que ha permès (o ha incentivat) la cohesió d'un grup de professors i professores de la Facultat de Filosofia i Lletres, de disciplines i camps de treball diferents, i que gràcies a aquestes experiències han pogut fer convergir els seus interessos investigadors, al servei d'uns objectius docents i interdisciplinaris. Segurament, en una altra oportunitat, a partir de l'experiència d'aquestes dues edicions i dels resultats teoricopràctics de treball en conjunt obtinguts, potser caldrà que ens proposem un projecte d'abast més teòric i de marc referencial, quant a la interacció entre treball docent i treball investigador.

4. DIFICULTATS TROBADES

Tal com ja ens va passar l'any passat, les dificultats trobades a l'hora de desenvolupar aquest projecte ha estat les de coordinació i convergència dels diferents membres de l'equip. En tractar-se de professorat amb diferents formacions, distints Departaments, de vegades amb horaris incompatibles o situacions laborals diverses (professorat a temps complet, professorat a temps parcial), trobar moments de trobada presencial per poder dialogar i discutir amb una certa calma, confrontar punts de vista i metodològics d'una forma articulada, etc. no ha estat realment fàcil. No obstant això, els mitjans virtuals hi han ajudat força.

En aquesta segona experiència conjunta s'hi ha fet més evident la necessitat de partir d'un marc teòric comú. És cert que el professorat de "filologia" tenia unes eines auxiliars i de referència per confluïr en uns objectius concrets. La resta de l'equip, de camps allunyats de la literatura, s'hi trobava més desorientat. És aquest conjunt de divergències i el fet de no trobar de forma àgil aquests moments de debat conjunt, sobretot per confrontar formacions i necessitats metodològiques tan dispars, ha fet aflorar la necessitat d'una major reflexió teòrica. I és aquesta reflexió la que el grup es planteja com un dels possibles reptes per a noves edicions i nous projectes.

5. PROPOSTES DE MILLORA

Vista l'experiència d'aquests dos anys, d'una banda, potser fóra convenient, en una primera fase, prèvia a la convocatòria de la Xarxa, l'oferiment d'una bibliografia selecta (reduïda), sobre els continguts o línies instrumentals de la nova convocatòria de la Xarxa. Això, tal vegada, podria contribuir a afinar més els objectius i continguts en les propostes de xarxes i de les comunicacions, fet que, potser, possibilitaria uns resultats de la convocatòria més coherents i sòlids. Potser

aquesta bibliografia ja hi és però, en aquest cas, potser no es publicita suficientment. O si més no, nosaltres no en som totalment concients.

De l'altra, constatada la inversió de temps que de forma creixent demana la gestió acadèmica durant els mesos de maig a juliol (Guies docents, correcció de treballs, exàmens, TFG, TFM (sense oblidar convocatòries d'exàmens extraordinàries de juliol), reunions de tota mena i algun congrés que altre, etc, potser cal pensar en avançar les jornades o en deixar les memòries finals per al mes de setembre. El més de juliol, si més no per a bona part dels membres d'aquest grup, se'n va entre una gestió i l'altra, i el cansament i la saturació fan forat.

6. PREVISIÓ DE CONTINUÏTAT

El balanç general que es fa des del grup és positiu i s'hi aprecia una predisposició a la continuïtat. Aquesta inclinació es fonamenta essencialment en què es tracta d'un equip investigador de caràcter intradisciplinar, molt interessat en aprofundir en la recerca docent i la reflexió formativa, a partir dels resultats de la pròpia investigació i la pròpia docència. Com sempre, tot dependrà de la càrrega docent, dels horaris i d'una major "regulació" dels fluxos de treball dels mesos de maig-juliol. També de la necessitat de rotació en la coordinació en la nova convocatòria de Xarxes i en l'assumpció de nous reptes de caràcter més ambiciosos.

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Barajas, M. & Barberà, E. (2004). *La educación en red. Actividades de enseñanza y aprendizaje*. Barcelona: Piados.
- Bautista, G. & Borges, F. (2000). *Aprender en grupo en entornos virtuales, una experiencia en la universidad*. Madrid: Virtual Educa.
- Bautista, G.; Borges, F. & Forés, A. (2011). *Didáctica universitaria en entornos virtuales*. Madrid: Narcea.
- Bisquerra Alcina, R. (2014). *Metodología de la investigación educativa*. Madrid: La Muralla.
- Cebrián, M. (1990). *Enseñanza virtual para la innovación universitaria*. Madrid: Narcea.
- Martínez Prades, J.-A. *et alii* (2014). El trabajo autónomo del alumnado en conocimientos de Historia Contemporánea, Historia del Arte y Filología: un caso aplicable a la asignatura 12039. en Tortosa Ybáñez, M.T.; Álvarez Teruel, J. D i Pellín Buades, N. (Coords.), *XII Jornades de Xarxes d'Investigació en Docència Universitària. El reconeixement docent: innovar i investigar amb criteris de qualitat*, Universitat d'Alacant, (pp. 571-586)
- Martínez Ruiz, M. A. & Sauleda Parés, N. (2004). Redes para investigar el currículo. Diseño del aprendizaje en el Espacio Europeo de la Educación Superior. En G. Bernabeu Pastor & N. Sauleda Parés (eds.): *Investigar el Espacio Europeo de Educación Superior*. Alicante, UA [CD-R], 2004.
- Schon, D. A. (1998). *El profesional reflexivo*. Madrid: Paidós.
- Salinas, Jesús (2004). Innovación docente y uso de las TIC en la enseñanza universitaria. *Revista de Universidad y Sociedad del Conocimiento (RUSC)*. [article en línia]. UOC. Vol. 1, nº 1. (1-15) [Data de consulta: 05/03/2015].

<http://www.uoc.edu/rusc/dt/esp/salinas1104.pdf>

- Sansano, G. *et alii*. (2015). Propuestas transversales para la docencia en Teoría y Práctica de la literatura comparada (Española/Catalana). En M. T. Tortosa Ybáñez, J. D. Álvarez Teruel & N. Pellín Buades (coords.), *XIII Jornades de Xarxes d'Investigació en Docència Universitària. Noves estratègies organitzatives i metodològiques en la formació universitària per a respondre a la necessitat d'adaptació i canvi*, Universitat d'Alacant (1209-1220).
- Torrego, J. C. & Negro, A. (2012). *Aprendizaje cooperativo en las aulas*. Madrid: Alianza Editorial.
- Tortosa, V. (2014). Metodología de la investigación científica. Guía para la elaboración del trabajo académico humanístico. Alicante: Publicacions Universitat d'Alacant.